

Sinemanın 12 Eylül Tanıklığı

7. Sanatın Darbeyle Yüzleşmesi

Mustafa KIYAK

Toplum mühendisliği yapanların, halkı güdülen bir nesne olarak görenlerin, sanatın, sinemanın toplumun özgürlüğü için gerekli bir olgu olduğuna inanmalarını beklemek boşunadır. İşkence tezgâhlarından geçirilen, en temel insani hak ve hürriyetleri ellerinden alınarak sindirilen bir toplumda sinemanın zemin bulması, gelişmesi ve tarafsız kalması zordur. Yüz binlerce insanın göçaltına alındığı, iki milyona yakın insanın fişlendiği, sivil toplum örgütlerinin tasfiye edilerek "sivil toplum"un çöktürüldüğü bir darbe döneminde bahsediyoruz. Otuz dokuz ton gazete ve dergi yakılarak imha edilmiş ve dokuz yüz otuz yedi film darbeciler tarafından sakıncalı bulunduğu için yasaklanmıştı. Bu baskı ve işkence ortamı ile sanat alanında hesaplaşılması da tabii ki bir hayli gecikmiştir. Batıda Türkiye'ye göre çok daha önce gelişen sinema sanatının, gerekli kültürel altyapının olmadığı, savaştan yeni çıkmış ve dağılmış bir imparatorluğun mirasçısı olan bir ülkede yeterince gelişmemesi, amatör birkaç çaba dışında bir sinema geleneği oluşma-

ması da bunda önemli bir etkenidir. Bunun için de bilinçli bir izleyiciden söz etmek de zaten mümkün olmamıştır. Sanatın diğer türlerinde olması gerektiği gibi, sinema alanında da yönetmen, toplumun sorunlarını irdeleyerek, sisteme önemli bir eleştiri getiremiyorsa, kişisel düşüncelerine uygun olsun olmasın sistemin dışladığı, ikinci sınıf insan yerine koyduğu kesimleri, beyaz perdeye taşıyamyorsa kısacası darbecilerin durmadan halkı terbiye etmeye çalıştığı bir ülkede yaptığı filmle cuntacılarla meydan okuyamıyorsa, halktan kopuk bir sinema anlayışı bir süre sonra kendini yenileyemeyecek basitleşecektir.

Dünyada Darbe Sineması

Dünya sineması darbe, bağımsızlık, bireyin devletle mücadelesi, hak ve özgürlükler, göçmenlik gibi konularda iyi örneklerle dolu. Mesela "Fidel'in Yüründen" küçük burjuva hayatı süren bir çiftin, yaşamlarını Şili'deki yaklaşan seçimlere göre dönüştürerek nasıl sosyalist bir evrim geçirdiklerini, on yaşındaki bir kız çocuğunun gözünden anlatıyor. Costa Gavras'ın kızı Julie Gavras

filmin yönetmeni. Filmin geçtiği zaman dilimi 1970'li yıllar ve bütün dünyayı etkileyen radikal değişimleri arka plan olarak kullanıyor. Feminizm, faşist darbeler ve emperyalizme karşı verilen mücadele. Filmin üzerine oturduğu bu sosyal ve siyasal fon daha sonra Türk sinemasında darbeyi işleyen filmlerde karşımıza çıkabilecek önemli eksikliklerden birisi. Darbeleri ve sosyal değişimleri küçük bir çocuğun gözünden vermek sinemacıların sık başvurduğu bir yöntemdir. Bu filmlerin en güzel örneklerinden birisi Andres Wood'un yönetmenliğini yaptığı, 2004'te çekilen Şili-İspanya-İngiltere ortak yapımı Machuca adlı filmidir. 1973'te Salvador Allende hükümetinin kanlı bir darbeyle yıkılmasına psikolojik ve sosyolojik illitler kurarak anlatan film yine darbeyi iki çocuğun gözünden anlatıyor. Gonzola Infante ve Pedro Machuca, Santiago'da yaşayan 11 yaşlarında iki çocuktur. Gonzola Infante zengin ve utangaç bir çocuktur ve zenginlerin oturduğu semtte yaşamaktadır. Fakir bir ailenin oğlu olan Machuca ise birkaç blok ötedeki gecekondu-

yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Birbirinden farklı bu iki dünya arasında görünmeyen bir duvarı kaldırmaya çalışan devrimci insanlar vardır.

Bunlardan biri, özel bir Katolik okulun müdürü olan idealist Peder McEnroe'dur. Okulda okuyan bazı öğrenci ailelerinin desteği ile, geçekodu semtinde yaşayan yoksul çocukları okula kabul etmektedir. Amacı herkes, ülkedeki politik ve sosyal ortamın giderek kötüleştiği bir ortamda, saygı ve toleransı öğretmektir. Bazı aileler bu kararı onaylarken, bazıları bunu bir skandal olarak görmektedirler.

Sonuçta, Pedro Machuca ve Gonzola Infante aynı sınıfta okumaya başlarlar ve aralarında güzel bir dostluk oluşur. Birlikte ilk aşkı, başkaldırma içgüdülerini ve adalet hayallerini yaşarken, Salvador Allende hükümetinin sonuna imzasını atan kanlı bir darbenin güçsüz tanıkları olurlar.

Resmi tarihi tersyüz eden Arjantin sinemasının ustalarından Luis Puenzo 'Resmi Tarih'te, 1976'daki askeri darbenin kalıntıları altında yaşamaya çalışan Arjantin'e çevirir kamerasını ve seyirciyi çarpıcı gerçeklerle yüzleştirir. Politik sinemanın kilometre taşlarından biri sayılan film, Arjantin'in 'Cumartesi Anneleri'nin öyküsünü anlatıyor ve resmi tarih kitaplarına ve bilgilerini ters yüz ediyor.

"Olimpo Gara" da 1970'li yılların sonunda sol bir örgüt üyesi olan Maria'nın Arjantin diktatörüne eline düşmesi ve işkence görmesini anlatır.

Dünya sinemasında bu konu

ile ilgili birçok örnek var. İtalya, İspanya, Arjantin, Şili, vb. birçok ülkede faşist yönetimler geride kaldığı için, yönetmenler bu tarihi gerçekleri daha özgürce filmlerine taşıyabiliyorlar.

12 Eylül filmlerindeki ortak noktalardan birisi arka fonda darbeye sesi özdeşleşen Hasan Mutlucan'dan türküler duyulmasıdır. İşkence edilen insanların sesleri onun sesine karışır. Duvarlar bazen abartıya kaçacak şekilde sloganlarla doludur. 12 Eylül filmlerinde meseleyi direkt olarak anlatmak isteyen filmler belgesel tarzına kaymış diğerleri de ya duygusal yoğunluğun altında ezilip ne anlatmak istediğini dolaylı yoldan ifade etmek istemiştir.

Türk Sinemasında 12 Eylül

12 Eylül'ün beyazperdede ilk görünmesi 1986 yılına rastlar. 12 Eylül ile ilgili filmler genel olarak dönemin siyasi atmosferini gerçekçi bir şekilde ele almak yerine dolaylı yoldan, bazı göndermeler yaparak, geriye dönüş teknikleri kullanılarak, belki seyirci unsuru da gözetilerek, araya bir aşk hikayesi sıkıştırılarak çekilmiş filmlerle başlar. 2000 yılından sonra gerek sinema kültürünün gelişmesi, gerekse toplumsal bilincin artmasıyla beraber yerini biraz daha cesur yapımlara bırakır.

Mustafa'nın (Mehmet Ali Alabora) hiçbir şeyle alakası

olmayan televizyon taksidi derdinde bir işçi ailesinin reisiyken, darbeye beraber Örnektepe Halk Komitesi başkanı Şehinaz olarak suçlanıp içeri alınmasıyla başına gelenleri anlatan, 2006 yapımı Eve Dönüş filmi yeni nesil 12 Eylül filmlerinden. Polislerin uzun süren işkence seansları bu filmde de uzun bir zamanı kapsar. Mustafa'nın hayatı bir anda değişir ve ne yapsa işkencecilerin elinden kurtulamaz. İçerideyken Mustafa'nın "Benim hiçbir şeyle ilgim yok, ben kendi halinde bir işçiyim" sözlerine Hoca'nın "Zaten senin gibiler bir şey bilseydi belki de burada olmazdık" sözü filmin özeti gibidir. Darbeden ilgili ya da ilgisiz herkes bir şekilde zarar görmektedir. Filmdeki bir diğer dikkat çeken nokta hiçbir siyasal bilinci olmayan, hatta devrimcilerle dalga geçen sıradan bir tipin içeri girmesi ve işkence görmesidir. Seyircide ister istemez sanki bu işlere bulaşmış sağcı ya da solcu ideolojiye mensup insanlara yapılan işkenceleri normalleştirme algısı oluşurabilir.

İsmail Güneş'in yönettiği 1999 yapımı "Gülün Bittiği Yer" filmi, 12 Eylül dönemini, işkence sahnelerine yapılan geri dönüşlerle anlatmaya çalışıyor. Filmin içine birden çok konu sıkıştırılması, filme odaklanmayı ve olaylar arasında bağlantı kurmayı güçleştiriyor. Film esasında korku ve şiddet kültürünü eleştirirken, devletin baskıcı politikalarıyla, polis işkenceci tavrıyla, babanın oğlu üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün temelde aynı duygudan kaynaklandığını anlatı-

yor. Kişiliği baskı altında tutulan bireyler bunu bir şekilde sorgulamadan nesilden nesile aktarıyor. Filmin içine sıkıştırılan aşk hikâyesi, resmi tarih anlayışına getirilen sorgulamacı yaklaşımlar, trendeki "Almanca" adamın topluma dışardan yaklaşımları, sürekli ülkeyi geri kalmışlıkla suçlayarak kıyaslamalar yapması ve bilerçinini, "sallandırıcaksın bunlardan birkaçını, bak bi daha yapıyorlar mı?" yaklaşımı, darbeye mantığın toplumun damarlarına ne kadar işlediğini göstermektedir. Trendeki askerlerin gördüğü tutuklu insanların kimi zaman trajikomik bir hal alan davranışları da "suçlu" görülen insanların hayata bakışları arasındaki farkı özetler nitelikte. Sayıklama sahnelerinin uzunluğu, aynı sahnelerin tekrarlanması filmi sıkıcı hale getiriyor. 12 Eylül veya darbeyi işkence sahnelerinden anlayabiliyoruz ve filmin dramatik yapısı filmin eleştirel yanını örtüyor.

2007 yapımı, adını Zincirbozan askeri tesislerinden alan filmin yönetmeni Atıl İnaç. En başta dikkat çeken şey fil-

min müziklerinin ve ses efektlerinin bir korku filmi andırır olması. Belki darbeyi anlatan bir film için güzel bir seçim, fakat filmin bir belgesel havasında ilerlemesi bu etkiyi kırmış. Dönemin siyasi aktörlerinin hemen hepsi filmde görünüyor. Filmin temel argümanı, bütün bu sağ-sol çatışmalarının dış güçler tarafından yönlendirildiği, sağcı ve solcu gençlerin tamamen birileri tarafından kullanıldığı ve zamanı geldiğinde devre dışı bırakıldığı tezi üzerine kurulu. Darbenin Amerika gözetiminde yapıldığı ve Turgut Özal'ın sivriltilerek tekrar Amerikan çıkarlarına uygun bir hükümetin kurulduğu anlatılıyor. Dönemin siyasileri sanki darbeyi istemiyorlarmış da mecburen kabullenmişler gibi anlatılmış ve biraz aklanmaya çalışılmış gibi.

Polisiye sayılabilecek bir kurgu üzerine oturan Sis filmi zülfü Livaneli'ye ait. 1960 yılında başlayan film 1960 ihtilalinin olduğu gün bir ailenin tepkilerini göstererek başlıyor. Orduda subay olan bir babanın hakim olan oğlu ve kız ihtilali desteklerken diğer oğlu babasını cuntacı bir albay olarak suçlayarak farklı tepkiler veriyor. Daha sonra film 1978 yılına gidiyor. Aradan yıllar geçmiştir ve Hakim (Rutkay Aziz) hakimliği bırakmıştır. Babası emekli olsa da cuntacı kimliğini sürdürmektedir. Kaderin garip bir cilvesi ola-

cak ki Hakim'in iki oğlu Erol ve Murat iki farklı ideolojiye mensup örgüte üyedir ve Murat öldürülür. Şüpheler birbirine düşman olan iki örgütten diğerine mensup olan Erol'un üzerine yoğunlaşır. Arada kalan baba, bir taraftan çocukları kurtaramadığını söyleyen kendi babası, bir taraftan da intikam almak isteyen örgüt mensuplarıyla uğraşmaktadır. Bir yandan da diğer oğlu Erol'u kurtarmaya çalışmaktadır. Birini kurtarmadan diğerinin yasını tutamayacağını söyler. Sis, olay örgüsü kimi çelişmeler barındırsa da sanatsal açıdan 12 Eylül'ü iyi anlatan filmlerden biridir. Müzikleri ve çekimin sadeliğinin de bunda etkisi vardır.

Bütün hapisane filmleri gibi Tunç Başaran'ın bu filmi de 12 Eylül'ün "içerdeki" yüzünü seyrkiye anlatmaya çalışır. Dramatik yapı ve mahkûmların yaşantısına gerçekçi yaklaşım kendini belli eder. Bütün bu yaşamın bir çocuğun gözünden anlatılması, özgürlüğün kısıtlanmasının, baskının birey üzerindeki etkilerini yansıtmaya çalışır. Bu arada toplumun çürümelerini arka planına değinmeksizin sorgular.

Şerif Gören'in Sen Türkülerini Söyle, uzun süre hapis yattıktan sonra mahallesine dönen Hayri'nin (Kadir İnanır) hikâyesini anlatır. Yine Gülün Bittiği Yer filmindeki gibi geriye dönüşlerle Hayri'nin 12 Eylül sürecinde başından geçenler anlatılır. Geriye döndüğünde her şey değişmiştir ve inandığı değerler uğruna beraber mücadele ettiği arkadaşları sisteme ayak uydurmuştur. Olay örgüsüne bir aşk hikâyesinin dâhil edilmesi, Hayri'nin geçirdiği dönüşümün arkasındaki toplumsal dina-

miklerin filmde yeterince vurgulanamaması, sebep sonuç bağlan-tılarının iyi yansıtılamaması filmi zayıflatan sebeplerdendir. Bahsi geçen özelliklerin tümünü bula-bileceğimiz bir başka film de Zeki Ökten'in Ses filmidir. Uzun süre hapis yatan Tarık Ege'deki köyü-ne döner. Tank'ın geçmişi hak-kındaki sorular cevapsız kalır ve ne anlatmak istediğini bilemeyen bir film kahr geriye.

Atuf Yılmaz'ın Eylül Fırtınası, duygusal yoğunluğun daha fazla hissedildiği bir film. Habib Bektaş'ın Gölge Kokusu adlı ese-rinden uyarlanan senaryo filme çekilmiş. Bir askeri darbenin sıra-dan bir aile üzerindeki etkileri-ni bir çocuğun, Metin'in (Kutay Örcan) bakış açısından bakan samimi bir yapım. Metin'in bağıra bağıra söylediği tekerleme, aslında otoriteye, mevcut düzene baş kal-dırışdır. Kişilerin duygusal yoğun-lukları bu filmde de darbenin top-lumdaki etkilerinin ikinci planda kalmasına yol açmış.

Sırrı Süreyya Önder'in senar-yosunu yazdığı ve Muharrem İnce ile beraber yönettiği Beynelmîl filminde, sıkıyönetim koşullarında Adıyaman'da bir grup yerel müzi-syenin komutanlıkça bir orkestraya dönüştürülmek istenmesinin tra-jikomik hikâyesi anlatılıyor. Film fikir olarak çok iyi. Çünkü dar-becilerin halktan kopuk cahil-ce dayatmalarının bir kara mizah unsuru olarak kullanılması yerin-de bir seçim. Fakat film genel olarak bu çelişkiyi yansıtmaktan uzak, zayıf bir profil çiziyor. Filmin mizahi yönü seyircideki beklentiyi karşılayamıyor.

Çağan Irmak'ın Babam ve Oğlum filmi 12 Eylül'ü konu edi-nip de belki en fazla seyirciye ula-

şan filmidir. Ancak diğer darbe filmleri için düşündüğümüz birçok şey bu film için de geçerli. Filmi seyreden insanların aklında darbe-nin insanları ve yaşamı nasıl değiştirdiği değil, baba, oğul, torun ara-sındaki duygusal ilişki kalıyor. Bu duygusal atmosfer, filmin darbeyle kurduğu bağlantıyı ezerek görün-mez hale getirmiştir.

Daha Fazla Cesaret

12 Eylül filmlerindeki ortak noktalardan birisi arka fonda darbeyle sesi ödeçleşen Hasan Murtucan'dan türküler duyulma-sıdır. İşkence edilen insanların ses-leri onun sesine karışır. Duvarlar bazen abartıya kaçacak şekil-de sloganlarla doludur. 12 Eylül filmlerinde meseleyi direkt olarak anlatmak isteyen filmler belgesel tarzına kaymış (Zincirbozan buna iyi bir örnek) diğerleri de ya duy-gusal yoğunluğun altında ezilip ne anlatmak istediğini dolaylı yoldan ifade etmek istemiştir. O zaman da seyirci olaylar arasında bağ-

lantı kurmakta zorlanmış, darbeyi bütüncül şekilde kavramak yerine, darbeye ait birtakım kötü izlekler aklında kalmıştır. Kemalist oligar-shinin görece geriletilmesiyle bera-ber, düzenle hesaplaşmaya dönük filmlerin sayısında da tabii ki bir artma görülmüştür. 12 Eylül'e yahut da askeri vesayet rejimiyle sanatsal olarak daha gerçekçi bir şekilde hesaplaşma zamanı gelmiş-tir. Resmi tarih anlayışından sayıl-mış, resmi sinema anlayışını terk etmiş yönetmenler artık birtakım dolaylı anlatım yollarına başvur-madan vermek istedikleri mesajı net bir şekilde veren (ebetteki filmin sinematografik öğelerden arınmasını kastetmiyoruz) film-ler çekmeye başlayacaktır. Hangi siyasi düşünceden olursa olsun darbeci anlayışa karşı topyekun verilecek bir mücadelenin sanat-sal yönü ancak bu şekilde kendi-ni aklayabilir ve gelecek nesillere, daha özgür ve baskıdan, dayatma-lardan uzak bir hayat vaat edebilir.

12 EYLÜL FİMLERİ

- Zincir Bozan (Anıl İNAC, 2007)
- Gölün Birliği Yer (İsmail GÜNEŞ, 1999)
- Eve Dönüş (Ömer UĞUR, 2006)
- Ses (Zeki ÖKTEN, 1986)
- Sis (Zülfü LİVANELİ, 1989)
- Dikenli Yol (Zeki ALASYA, 1986)
- Bütün Kapılar Kapalıydı (Memduh ÜN, 1990)
- Eylül Fırtınası (Atuf YILMAZ, 1999)
- Prens (Sinan ÇETİN, 1986)
- Göküztü (Sinan ÇETİN, 1986)
- Babam ve Oğlum (Çağan IRMAK, 2005)
- Beynelmîl (Sırrı Süreyya ÖNDER, Muharrem GÜLMEZ)
- Sen Türkülerini Söyle (Şerif GÖREN, 1986)
- Uçurtmayı Vurmasınlar (Tunc BAŞARAN, 1989)
- O Çocukları (Murat SARAÇOĞLU, 2006)
- Suyun Öte Yanı (Tomris GİRİTLİOĞLU, 1991)
- Ulaşma (Oğuzhan TERCAN, 1991)
- Av Zamanı (Erden KIRAL, 1988)